

УДК 342.1

**НАСЕЛЕННЯ
ЯК ОЗНАКА ВІРТУАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ
POPULATION AS A SIGNIFICANT
COMPONENT OF THE VIRTUAL COUNTRY**

Потерейко О. О.,

аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Львів, Україна), e-mail: orysia_potereiko@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7659-6934>

Potereiko O. O.,

postgraduate student of the Department of Theory and History of Political Science Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine), e-mail: orysia_potereiko@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7659-6934>

Проаналізовано відносини громадянина і держави, що розгортаються в умовах процесів віртуалізації, медіатизації та глобалізації. Стверджується, що процес віртуалізації громадянства супроводжується низкою тенденцій: поширення інформаційних та комунікативних технологій, перетворення їх на доступні та присутність тенденцій, які закриваються від процесів глобалізації.

Ключові слова: віртуалізація держави, віртуалізація постійного населення, медіатизація, глобалізація.

The current article includes an analysis of the relations between citizens and states through the processes of visualization. As a result, the study explicates that the process of development of citizenship is implicated with the particular development of pedagogical tendencies. Moreover, the advance of information and communication technologies serves as a progressive instrument of innovation. In addition, the above-mentioned progress has an impact on the fluctuation of trends that are induced by the processes of globalization.

Keywords: virtualization of countries, virtualization of population, mediatization, globalization.

Постановка проблеми. Розгортання новітніх інформаційно-комунікативних технологій, розвиток віртуального простору спричинили появу умов, за яких традиційне уявлення про державу, її форму та зміст розглядається на принципово нових засадах. Це явище зумовило виникнення нової проблеми: збереження актуальних сьогоденню надбань попередніх епох розвитку доктрини про державу. Відтак, нашим завданням є аналіз впливу глобалізації, віртуалізації та медіатизації на базові ознаки держави, зокрема на населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в аналіз зробили такі дослідники, як З. Бауман, А. Турен, М. Маклюен, К. Фіоре, Б. Шержинський, Дж. Уррі та ін. Однак відсутні комплексні дослідження впливу віртуалізації на державу, зокрема на її ознаки.

Виклад основного матеріалу. Постійне населення – перша серед ознак держави, виділених в Конвенції Монтевідео¹. Постійним населенням вважається те, що незмінно впродовж тривалого часу проживає на території певного поселення [5, с. 221]. Факт постійного проживання тісно

¹ Конвенція Монтевідео про права і обов'язки держав (Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933) – міжнародний документ, який вказує на ознаки, що визначають правосуб'єктність держави з погляду міжнародного публічного права.

пов'язаний із підставами набуття чи збереження громадянства певної держави.

У формі громадянства проявляється зв'язок між державою та постійним населенням, його українське законодавство визначає правовим зв'язком між фізичною особою та Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Так, з одного боку, саме держава своїм апаратом повинна гарантувати громадянам дотримання та здійснення всіх їхніх прав, а громадяни повинні слідувати всім правилам, встановленим системою національного права, зокрема служити в армії, сплачувати податки, поважати державні символи тощо. З іншого боку, громадяни безпосередньо впливають на формування органів державної влади та здатні брати участь у формуванні політичних цілей та цінностей, зокрема через вибори, громадянське суспільство, демонстрації тощо.

Сучасні демократичні держави визнають, що джерелом влади офіційних органів влади є саме народ, який шляхом легітимації повинен схвалювати дії влади. Зі слів американського політолога Б. Андерсена: «Монархія все зосереджує навколо верховного центру. Свою легітимність вона одержує від божества, а не від населення, яке, врешті-решт, складається з підлеглих, а не з громадян. За сучасною концепцією державний суверенітет здійснюється повністю, рішуче й рівномірно над кожним квадратним сантиметром законно розмежованої території [1, с. 36]. Так, автор наголошує на відмінності поняття громадянина та підданого, що наділений повноваженнями та відповідальністю за політичний розвиток держави.

Населення як сукупність громадян держави та осіб, які постійно проживають у ній, зберігає за собою статус джерела влади та легітимності в суспільстві; це найперше стосується саме громадян держави, наділених комплексом прав. За логікою національної держави, її громадяни – унікальні, особливі та специфічні, покликані до існування цієї держави, яка повинна захищати їх від «Інших», від втрати своєї ідентичності. Проте сучасні зміни трансформують ставлення до спільноти та механізмів творення ідентичності. Нині електроніка та автоматика змушують нас пристосовуватися до умов глобалізації, ніби весь світ став рідним домом [4, с. 16]. Донедавна це твердження ще не усвідомлювалося як можлива реальність, проте у ХХІ столітті його істинність можна доводити впевненіше, зокрема з огляду на поширення Інтернету як загальнодоступного механізму комунікації.

Проживаючи на одній території, у багатьох суспільствах люди часто мінімізують спілкування один з одним, але шукають контактів та однодумців у віртуальному середовищі. У світі сучасних комунікацій виникає можливість творити власну ідентичність, попри державну, національну чи групову. За словами З. Баумана, «кожен намагається зробити своє життя витвором мистецтва [...]. Цей витвір мистецтва, який творимо ми з крихкого матеріалу життя, називається ідентичністю.

Коли б ми не говорили про ідентичність, в нашій свідомості виникають тьмяні образи гармонії, логіки, узгодженості: всіх тих речей, які, на наш жаль, явно і огидно відсутні в потоці нашого досвіду. Пошук ідентичності – це постійні спроби зупинити або сповільнити цей потік, зробити твердим рідке, надати форму безформному» [2, с. 92].

Згідно з концепту національної держави, її громадяни – унікальні, особливі та специфічні, покликали до існування цю державу, яка повинна захищати їх від «Інших» і від втрати «своєї ідентичності». З. Бауман вказує, що ідея етнічної приналежності постулює щось на кшталт «шлюби укладаються на небесах і ніякі людські дії не можуть розірвати їх». «Це теж свого роду зумовлені пута єдності, які панують над усіма рішеннями і можливими угодами про права та обов'язки. Іншими словами, передбачається, що однорідність етнічної суті, гетерономна: це не продукт, створений людиною. І не дивно, що етнічна приналежність, більш ніж будь-який інший вид постульованої ідентичності, виходить на перший план, коли починають говорити про наступ страшного, поліфонічного простору, де «ніхто не знає, як з ким говорити». Так держава прагне зайняти «безпечну нішу», в якій «кожен схожий на всякого іншого», тож мало що потрібно обговорювати і розмови ці легкі [2, с. 117].

За даними аналітичних розвідок компаній «We Are Social» і «Hootsuite» загальна кількість користувачів Інтернету у 2018 році становила 53% від всього населення планети (понад 4 млрд. осіб) 3 них понад 68% використовують для отримання інформації смартфон. І цей відсоток невпинно зростає – 7% у 2007 р., 41% у 2017 р. [8]. А соціальними медіа нині, за результатами дослідження, користується вже 42% населення планети (ще 2017 року їхня частка становила 37%). Відтак є підстави стверджувати про кількісне зростання кількості учасників віртуального спілкування.

В Женевських принципах 2003 року йдеться: «Ми усвідомлюємо, що інформаційні комунікативні технології (ІКТ) слід розглядати як інструмент, а не як самоціль. За сприятливих умов ці технології здатні стати потужним інструментом підвищення продуктивності, економічного зростання, створення нових робочих місць і розширення можливостей працевлаштування, а також підвищення якості життя для всіх. Вони також можуть сприяти веденню діалогу між народами, країнами та цивілізаціями. Ми також повністю усвідомлюємо, що сьогодні переваги революції в області інформаційних технологій нерівномірно розподілені між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, а також всередині країн. Ми сповнені рішучості перетворити цей розрив в цифрових технологіях в цифрові можливості для всіх, перш за все для тих, кому загрожує відставання і подальша маргіналізація [3]. Отже, цифрову нерівність між країнами, що є нерівністю доступу до інформаційних технологій, прирівнюють до

нерівності в економічній, соціальній, культурній, освітній галузях, які поглиблюються в результаті нерівного доступу до комп'ютерних технологій.

Відтак національна держава більше не може обіцяти, що продукowana нею ідентичність буде достатньою підставою для того, щоб об'єднувати людей, котрі проживають на її території. Причиною та ймовірною площиною для здійснення цього вибору, як і творення ідентичності, виступає, передусім, інформаційний простір (кіберпростір). Діяльність в Інтернеті передбачає комунікацію в межах спільнот, необмежених державними кордонами. І сам факт існування Інтернету створює специфічні умови комунікації, недоступні в часи до його появи, і ще донедавна поставлені винесені за межі державної юрисдикції. Тож новітні держави опинилися перед потребою зміни своїх каналів комунікації та адаптації до технологічних нововведень.

«З огляду на мінливість і непостійність усіх або більшості форм ідентичності, саме здатність «робити покупки» в супермаркеті ідентичностей, ступінь дійсної або передбачуваної споживчої свободи вибрати свою ідентичність й утримувати її скільки треба, стає найлегшим шляхом здійснити свої фантазії про ідентичність. Маючи цю здатність, людина здатна створювати та знищувати ідентичність, коли завгодно. Або їй так здається» [2, с. 91], – зазначає З. Бауман. Учений вважає, що в такий спосіб сучасність перейшла через період «автентичної» індивідуальності в період «іронічної» індивідуальності та далі – в сучасну культуру, яку можна назвати «асоціативною індивідуальністю» – постійною втратою зв'язку між внутрішньою душею і зовнішньою формою соціальних відносин. Так, ідентичність зазнає постійних вагань [2, с. 96].

А. Турен вважав, що сучасний стан суспільства сигналізує про «кінець визначення людини як соціальної істоти, обмеженої її місцем в суспільстві, що обумовлює її поведінку або дії», і тому захист соціальними особистостями своєї «культурної та психологічної специфіки» не може здійснюватися без «розуміння того, що принцип їх комбінації можна знайти всередині людини, а не в соціальних установах або універсальних принципах» [10]. З огляду на розмитість поняття соціальної спільноти, на яку вказує З. Бауман, людина опиняється у ситуації, коли її соціальне становище більше не може диктувати їй спосіб мислення та поведінки. Кожен громадянин опиняється перед необхідністю обирати свою ідентичність самотужки, і тут все залежить лише від його амбіцій та уяви: «Як тільки руйнується спільнота, придумують ідентичність» [2, с. 184].

Спілкування, що не знає меж і мовних бар'єрів – ідея «глобального села», втілена на практиці, творить специфічний вид ідентичності та світогляду, який не узгоджується з національною ідентичністю. Завдяки Інтернету в людському спілкуванні зберігається та втілюється логіка тісного або малого світу, описана наприкінці 1960–х років С. Мілгремом [7]. Її називають теорією

малого світу або теорією шести рукостискань. Запропонована вченим гіпотеза полягала в тому, що кожна людина опосередковано знайома з будь-яким іншим жителем планети через недовгий ланцюжок спільних знайомих. У середньому цей ланцюжок складається з шести осіб. Учений опирався на дані експерименту, який полягав у такому: в одному місті роздали 300 конвертів, які треба було передати певній людині, що жила в іншому місті. Конверти можна було передавати тільки через своїх знайомих і родичів. До бостонського адресата дійшло 60 конвертів. Зробивши підрахунки, С. Мілгем визначив, що в середньому кожний конверт пройшов через шість осіб. З появою соціальних мереж цю теорію тільки підтвердили. Так, 2018 року відстань між людьми в соціальній мережі Facebook скоротили до 4,57 особи [9]. Тож отримані дані дають підстави припускати, що народжується маленький світ, коли, попри відстані, між двома цілком незнайомих людей зв'язок сильніший, ніж між чотирма спільними знайомими.

Логічним наслідком такої взаємопов'язаності є породження того світогляду, який У. Бек назвав космополітичним. «Більше немає сенсу сперечатися про практичність патріотизму чи про неймовірність ідеї космополітизму. Оскільки світ став космополітичним з огляду на загрози, які над ним нависли [...]» [6]. При цьому цей космополітизм не означає цілковиту відмову від усвідомлення себе носієм певної культури та злиття з сірою масою безликих adeptів космополітичної політики. У. Бек виділив п'ять принципів космополітичної перспективи: 1) усвідомлення кризи в світовій спільноті, яку створюють глобальні ризики та кризи, що долають національні кордони між «нами» й «ними»; 2) визнання космополітичних відмінностей і менше цікавості щодо культурних відмінностей; 3) принцип космополітичної емпатії та віртуальних чинників, що змінюють ситуацію (і як перспектива, і як загроза); 4) визнання неможливим жити у світі без кордонів і як результат – вимушений перегляд старих кордонів і перебудови старих «стін»; 5) змішання локального, національного, етнічного, релігійного, коли космополітичні культури та традиції проникають одні в одних, взаємодіють, змішуються. Водночас, щоб громадяни та держави сприйняли такі цінності, необхідні певні практики, які б виробили у «світових громадян» терпимість і відкритість до того, що в національній державі вважають «Чужим».

Б. Шержинський та Дж. Уррі виділили такі практики космополітизму: 1) багатостороння та масштабна мобільність, в якій люди мають право подорожувати тілесно, уявно та віртуально; 2) здатність споглядати багато місць та середовищ за один раз; 3) цікавість щодо різних місць, людей і культур; базова здатність локалізувати ці місця та культури історично, географічно, антропологічно; 4) здатність відображати власне суспільство та культуру в площині історичних та географічних знань, мати вміння до рефлексії та естетичного

судження щодо різних місць, суспільств; 5) семіотичні навички інтерпретувати картинки численних «Інших», бачити, що вони відтворюють, знати, коли вони іронічні; 6) відкритість до інших людей та культур, бажання та здатність цінувати певні елементи мови, культури «Інших» [8].

«Ніхто і ніколи не вивчав, яка міра інформації необхідна, щоб розхитати образ індивіда чи спільноти. У наш час, у всякому разі, обсяг інновацій набагато перевершує все, що було створено нового у всіх культурах минулого у всьому світі. Ми відчайдушніше, ніж наші предки, прагнемо знаходити і збирати шматки зруйнованого образу [4, с. 143], – констатує М. Маклюен, даючи зрозуміти, що ідентичність за умов медіатизації та віртуалізації потребує першочергового формулювання, адже пов'язана з психологічним бажанням людини зрозуміти, ким вона є.

Резюмуємо результати нашого аналізу зміни відносин громадянина і держави, що відбувається в умовах процесів віртуалізації, медіатизації та глобалізації. Прив'язаний до національної держави як представник народу (нації), сучасний громадянин дедалі частіше не ідентифікує себе з державою, в якій проживає, в результаті споглядання спільних для всього світу мас-медіа та користування соціальними мережами й мережею Інтернет загалом. У результаті, замість національної ідентичності та національного світогляду в людини може розвиватися усвідомлення себе як представника людства (космополітичний концепт світового громадянства), що живе в умовах постійної небезпеки та в середовищі культурного розмаїття, тобто він стає носієм космополітичної свідомості.

Отже, віртуалізація постійного населення як однієї з чотирьох основних ознак держави, виділених в Конвенції Монтевідео, полягає у: 1) відході від ідеї етнічної нації як такої, що наділена панівними правами визначати владу на території певної держави; 2) формування ідентичностей громадян держави переходить в інформаційний простір, який не завжди вдається належно контролювати державі; з огляду на те, що кількість користувачів Інтернету постійно зростає, процес медіатизації спільноти є глобальним процесом; 3) творення космополітичного світогляду в результаті уніфікації комунікативних платформ, глобальних загроз, що нависають над всіма державами, здолати, які можна лише спільними зусиллями. Водночас у багатьох країнах нині загострюються різні форми націоналізму як засіб протистояти процесові розмивання кордонів. Цей націоналізм набуває вигляду ностальгії за безпечним минулим, сформованим образом власної ідентичності, страхом перед зникненням знайомого світу, в якому кожен може стати жертвою невідомих «Інших» («Чужих»). Аби уникнути цих уявних небезпек (за Б. Андерсеном [1]), спільнота набуває ознак закритості.

Очевидно, що процес віртуалізації громадянства супроводжується певними суперечливими тенденціями. З одного боку, поширення інформаційних

та комунікативних технологій, перетворення їх на доступні. З іншого боку, присутні тенденції «закриватися» від процесів глобалізації, і заклики побудувати «стіни» між державами знаходять своїх прихильників.

Своєрідну форму віртуального громадянства можна прогледіти у європейських країнах, коли, зберігаючи зв'язок зі своєю державою, мислиш себе в ширшій площині, нехай не космополітичного масштабу, а принаймні регіональному.

Крайньою формою віртуального громадянства стало б офіційне створення інституту світового громадянина, чия ідентичність сповідує принципи космополітизму: він освічений та лояльний, постійно переміщується, може знайти спільну мову з представниками різних держав та усвідомлює себе частиною світового процесу. При цьому віртуалізований громадянин ймовірно зберігатиме зв'язок з власною культурою, але не обов'язково матиме такий із територією свого походження або батьківщиною.

Список використаних джерел

1. Андерсон, Б., 2001. 'Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму', Київ: *Критика*.
2. Бауман, З., 2001. 'Текущая современность', СПб.: *Питер*.
3. Декларация принципов 'Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті'. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57
4. Маклюэн, М., Фиоре, К., 2012. 'Война и мир в глобальной деревне', Москва: *Астрель*.
5. 'Постоянное население: Демографический понятийный словарь', 2003, Москва: *центр социального прогнозирования*.
6. Beck, U., 2006. 'Cosmopolitan Vision', Cambridge: *Polity Press*.
7. Milgram, S., 1967. 'The Small World Problem', *Psychology Today*, 2, 60–67.
8. Szerszynski, B., Urry, J. 2002. 'Cultures of Cosmopolitanism. Sociological Review', 50 (4), 455–481.
9. 'The Connected Consumer Survey 2015/2017 – Total online and offline population 'Which, if any, of the following devices do you currently use?'. URL: https://www.consumerbarometer.com/downloads/en/google_cc_survey.pdf
10. Touraine, A., 1998. 'Can we live together, equal and different?', *European journal of Social Theory*, 2, 165–178.

References

1. Anderson, B., 2001. 'Ujavleni spil'noty. Mirkuvannja shhodo pohodzhennja j poshyrennja nacionalizmu (Imaginary communities. Considerations about the origin and spread of nationalism)', Kyi'v: *Krytyka*.
2. Bauman, Z., 2001. 'Tekuchaja sovremennost' (Flowing modernity)', SPb.: *Piter*.
3. Deklaracija pryncypiv 'Pobudova informacijnogo suspil'stva – global'ne zavdannja u novomu tysjacholitti (The construction of an information society is a global task in the new millennium)'. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57
4. Makljujen, M., Fiore, K., 2012. 'Vojna i mir v global'noj derevne (War and peace in the global village)', Moskva: *Astrel'*.
5. 'Postojannoe naselenie: Demograficheskij ponjatijnyj slovar' (Resident Population: Demographic Conceptual Dictionary)', 2003, Moskva: *centr social'nogo prognozirovanija*.
6. Beck, U., 2006. 'Cosmopolitan Vision', Cambridge: *Polity Press*.
7. Milgram, S., 1967. 'The Small World Problem', *Psychology Today*, 2, 60–67.
8. Szerszynski, B., Urry, J. 2002. 'Cultures of Cosmopolitanism. Sociological Review', 50 (4), 455–481.
9. 'The Connected Consumer Survey 2015/2017 – Total online and offline population 'Which, if any, of the following devices do

you currently use?'. URL: https://www.consumerbarometer.com/downloads/en/google_cc_survey.pdf

10. Touraine, A., 1998. 'Can we live together, equal and different?', *European journal of Social Theory*, 2, 165–178.

* * *